

ЕКОНОМІЧНІ ВЗАЄМИНИ МТС ІЗ КОЛГОСПАМИ У 1950-х рр. НА ЖИТОМИРЩИНІ

У статті досліджується процес економічних взаємин між колгоспами та МТС у 50-х рр. ХХ ст. на території Житомирщини. Ключові слова: машинно-тракторні станції (МТС), колгоспи, типовий договір

Створення машинно-тракторних станцій (МТС) передбачало раціональне поєднання організаційних форм великого колективного господарства та їх господарського самоуправління, з державними організаційно-технічною допомогою та керівництвом. Це закладалося в основу договорів між МТС і колгоспами, які відбивали суть економічних зв'язків між учасниками сільськогосподарського виробництва. На основі договірних відносин, держава впливала на розвиток колгоспного виробництва, а також вилучала значну частину сільськогосподарської продукції.

Дослідження проблем економічних взаємин між колгоспами та МТС входить в коло наукових інтересів таких дослідників, як П. Гайдуцький, М. Лобас, В. Петров, О. Голікова та ін. Найбільш повно питання висвітлюється у монографії П. Гайдуцького і М. Лобаса «Відродження МТС (Організація машинно-технологічних станцій в ринкових умовах)». В ній, на основі аналізу історичного досвіду діяльності МТС у 1930—50-х рр., опосередковано розглядається й питання договірних відносин МТС із колгоспами [1]. Оригінальні підходи до вивчення матеріально-технічного стану МТС та їх участі в діяльності колгоспів України містить дисертація Л. Ровчак [2]. У студії В. Петрова зроблена спроба визначити спільні передумови організації й розвитку системи централізованого агротехнічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників у минулому столітті [3]. Аналіз витоків постановки питання з реорганізації машинно-тракторних станцій та продажу техніки колгоспам пропонує О. Голікова у праці «Продаж техніки МТС колгоспам: до історії ухвалення рішення» [4].

Метою нашого дослідження є висвітлення економічних взаємин МТС із колгоспами у 50-х рр. ХХ ст. на Житомирщині, процес укладення між ними типових договорів та їхнє значення.

Договори між МТС і колгоспами мали суттєве організаційно-господарське значення. Внаслідок розвитку таких відносин і зростання виробничих можливостей МТС, у господарствах відбувалося й удосконалення договірних відносин. Початок договірним відносинам машинно-тракторних станцій із колгоспами поклала МТС ім. Т. Шевченка. Перший типовий договір був розроблений «Колгоспцентром» у 1930 р. і затверджений Наркомземом СРСР, наступний — затверджений Постановою Уряду в 1933 р. Деякі зміни, доповнення й уточнення у примірний договір 1933 р. вносилися 1934, 1935 і 1938 рр. На основі узагальнення попереднього досвіду роботи МТС, був затверджений третій типовий договір МТС із колгоспами, що діяв без змін до 1948 р. [1, 63]. У ньому, крім інших, були відображені такі пункти, як поліпшення використання машинно-тракторного парку, підвищення якості тракторних робіт і використання їх у найсприятливіші агротехнічні строки, своєчасне збирання врожаю і виконання планів здачі натуроплати.

Типові договори машинно-тракторних станцій із колгоспами мали силу закону. Договір починався зі вступу, де, як правило, визначалися такі завдання: освоєння та раціональне ведення тракторних робіт, максимальна механізація робіт, досягнення показників урожайності сільськогосподарських культур тощо. У першому розділі документу увага приділялася МТС, окреслювалося коло зобов'язань, відповідно класам виконання трактористами обумовленого обсягу робіт. Календарні строки проведення окремих робіт у договорі не вказувалися, а визначалися перед початком таких сільськогосподарських робіт додатковою угодою між МТС і колгоспом, яка була невід'ємною частиною договору.

Прикладом може слугувати протокол № 44 засідання Виконавчого Комітету Малинської районної Ради депутатів трудящих від 8 грудня 1948 р. «Про виконання договорів МТС із колгоспами». У ньому зазначалося, що Малинська МТС план тракторних робіт на 1 грудня 1948 р. виконала на 108,6 %, але при цьому спостерігалася нерівномірність його виконання та порушення строків проведення робіт. План веснооранки виконано на 105,8 % у МТС загалом, але за окремими колгоспами району його не було виконано зовсім [5, 499].

Невиконання договорів МТС із колгоспами пояснювалося передусім тим, що дирекція МТС не могла виконати постанови Ради Міністрів СРСР в розмірі щодо необхідності планового проведення засідань Ради МТС, за участю голів колгоспів, не рідше одного разу на квартал, тобто, після закінчення основних сільськогосподарських робіт. Засідання Ради МТС фактично відбувалося лише раз.

Звинування дирекції Малинської МТС стосувалися й того, що соціалістичне змагання серед її працівників проходило формально. Складені договори між тракторними бригадами і серед працівників МТС загалом з різними бригадами колгоспів не перевірялися, внаслідок чого досвід передових бригад, трактористів і окремих ремонтників МТС не став надбанням в роботі всього колективу працівників МТС і різними бригадами колгоспів. З боку Райвідділу сільського господарства був відсутній контроль за роботою МТС у справі своєчасного й якісного проведення тракторних робіт, зокрема за кожним колгоспом і кожним видом. Не звертали увагу на оформлення документів і бригадири тракторних бригад, внаслідок чого мали місце факти, коли оранку під сім'ярих культур документами оформляли як оранку чистих парів, а переорювання пару оформлялось як оранка під озими.

Договірні календарні строки кожного виду робіт мали стимулювати МТС вчасно виконувати роботи, щоб покращити агротехнічне обслуговування колгоспів. Вони встановлювались шляхом додавання передбаченої договором кількості робочих днів до календарного строку їх початку, вказаної в угоді. Так, наприклад, якщо в угоді зазначалося, що посів зернових починався 20 березня, а договором передбачено провести його за 5 днів, то закінчення його планувалося на 25 березня [1, 65].

Другий розділ договору містив зобов'язання колгоспів перед МТС. Колгосп мав платити МТС кошти за виконані сільськогосподарські роботи у вигляді натуроплати за ставками у визначені строки, своєчасно оплачувати роботи, за якими проводився грошовий розрахунок, а також виконувати всі польові роботи власними силами і в строки, встановлені договором. Якщо ж МТС виконувала роботи з порушенням строку, який визначався договором, натуроплата нараховувалася за нижчими ставками, ніж за роботи, завер-

шені у строк, виключаючи випадки, коли запізнення сталося з вини колгоспу. Роботи, які МТС виконувала понад договірні зобов'язання, оплачувалися за ставками виконання в строк.

Цей порядок оплати мав стимулювати машинно-тракторні станції проводити роботи в стислі агрономічні строки і зацікавити колгоспи в отриманні високих урожаїв усіх сільськогосподарських культур. Відповідно до таких зобов'язань, трактористи в колгоспах намагались якомога більше виробляти на своїх тракторах за зміну, щоб втиснутися в, поставлені перед ними, строки. Так, наприклад тракторист Миропільської МТС Є. Коляденко на тракторі ХТЗ С-60 виробив за зміну 1046 га м'якої орки, за плану 420 га, заощадивши 3400 кг пального. Трактористка Корнинської МТС Т. Гачевська виробила за зміну на тракторі ХТЗ - 514 га. Трактористка А. Іваненко з Попільнянської МТС на тракторі У-2 за зміну виробила 483 га м'якої орки [6, 34].

Крім того, колгосп, згідно договору, самостійно ремонтував свій сільськогосподарський реманент, а також виділяв на період польових робіт підготовлених колгоспників для роботи на причіпних машинах і для обслуговування машинно-тракторного парку. Колгосп мав створити належні побутові умови для механізаторів і колгоспників на час проведення сільськогосподарських робіт, організовуючи для цього польові табори і громадське харчування.

У третьому розділі договору зазначався порядок приймання сільськогосподарських робіт, виконаних машинно-тракторною станцією. Суворе дотримання вимог цього розділу запобігало неякісному виконанню роботи та сприяло її підвищенню. Так, після закінчення кожного виду робіт, але не рідше одного разу на п'ять днів, МТС здавала, а колгосп приймав - виконану роботу, за актом, який підписували директор МТС і голова колгоспу. Здача-приймання проводилися за участю бригадира тракторної бригади і обліковця-заправника, а також бригадира рілничої бригади чи завідувача тваринницькою фермою, якщо виконання роботи було пов'язане з роботами у кормовиробництві чи з обслуговуванням інших трудомістких робіт у секції тваринництва колгоспу. В акті обов'язково зазначалася кількість, якість і строки виконання робіт [1, 69].

Якщо МТС справлялися з договірними зобов'язаннями, які ставилися перед ними на початку кожного року, колгоспи могли рекомендувати збільшення сільськогосподарських робіт та інвентарю для їхнього проведення. На початку року визначався новий договір між МТС і колгоспом, в якому зазначалися й нові обсяги роботи. Так, на засіданні Виконкому Володарськ-Волинської районної Ради депутатів трудящих від 26 березня 1949 р. «Про затвердження договорів МТС із колгоспами на 1949 р.» йшлося про те, що колгоспи просили обласну Раду додати 2500 га Володарськ-Волинській МТС веснооранки, 2000 га веснокультивування та збільшити тракторний парк причіпним інвентарем [7, 100].

Якщо МТС за новими договірними зобов'язаннями виконували сільськогосподарські роботи в термін, з відповідною якістю й у зазначеній кількості або понад договірні зобов'язання, тоді оплата колгоспами здійснювалася за ставками для робіт, виконаних в строк. Отже, цей розділ договору мав контролювати виконання зобов'язань МТС і колгоспів із підвищення врожаю сільськогосподарських культур. Також колгоспи мали здійснювати правильне заповнення бланків договорів і здійснювати відповідний облік отриманого врожаю.

У четвертому розділі договору визначалася відповідальність МТС і колгоспу за його порушення. Наприклад, якщо колгосп не здав належної кількості натуроплати, нараховувалася пеня. Через недоброякісне виконання роботи МТС, колгосп міг її не прийняти й тоді МТС змушена була за власний рахунок виправляти недоліки. Порушення зобов'язань за договором прирівнювалося до порушення Закону держави, визначалася відповідальність винної сторони. Не передана колгоспом натуроплата, нарахована за роботи МТС, стягувалася з колгоспу через Народний суд, незалежно від розміру позову, а в разі злісної нездачі натуроплати, винні, крім того, притягалися до судової відповідальності, а на колгосп накладався грошовий штраф у розмірі половини вартості незданої частини натуроплати [1, 70].

Значний відсоток випадків вказує на те, що окремі роботи з договірними зобов'язаннями не виконувалися. Причин цьому було декілька, зокрема, незадовільне використання тракторного парку, у зв'язку з гострою нестачею причіпних сільськогосподарських машин, недостатня ефективність організації роботи машинно-тракторного парку як з боку МТС, так і колгоспів тощо. Так, згідно постанови № 175 Виконкому Малинської Райради депутатів трудящих від 9 травня 1949 р. «Про виконання договорів МТС із колгоспами», робота у цій МТС не була перебудована, внаслідок чого, план не було виконано за жодним видом тракторних робіт [8, 281].

За виконання тракторних робіт, часто не зверталася належна увага на роботу колгоспів, які відставали. Так, у колгоспі ім. Петровського с. Городище, із запланованої веснооранки в 130 га, - виорали лише 31, з плану культивування в 240 га - лише 131, із сівби у 110 га - посіяли 38. Такий стан із виконанням договорів мав місце і в колгоспах «Спільна Праця» с. Ворсівки, ім. Кагановича с. Федорівки та ім. Шорса с. Шербатівки. Виконком Райради зазначив: «Директор МТС тов. Янчук та старший агроном Григоренко не забезпечили належного керівництва в справі своєчасного і якісного виконання договорів з колгоспами, що призвело до такого противного стану з виконанням плану робіт в колгоспах віцілому по МТС» [8, 282].

В цьому розділі договору йшлося також про Раду МТС, яка була колегіальним органом. Вона спрямовувала роботу на виконання договірних зобов'язань як з боку МТС, так і колгоспів, керувала їх виробничим життям за всіма показниками. На Раді МТС обговорювалися плани робіт у колгоспах, хід їхнього виконання, за укладеними договорами, особливо щодо основних видів робіт, строки й якості, хід здачі натуроплати. Крім того, намічалися конкретні заходи щодо виконання договору МТС із колгоспами у встановлені строки та поліпшення якості робіт [1, 71]. Таким чином, голови МТС і колгоспів використовували Раду для запобігання й усунення недоліків у роботі.

Не дивлячись на деякі прорахунки в дотриманні сторонами договірних зобов'язань, у 1950 р. гарні результати із виконання тракторних робіт у комплексі досягли Чорнорудецька, Барашівська, Романівська, Попільнянська, Андрушівська та інші МТС [9, 21]. Упродовж 1946—1950 рр. зростає технічна оснащеність землеробства. Машинно-тракторні станції Житомирської обл. виконували в колгоспах 84,5 % всіх робіт. Підвищилася ефективність використання техніки.

Важливим кроком на шляху подальшого розвитку та зміцнення сільського господарства стало укрупнення колгоспів, що здійснювалося згідно з постановою ЦК ВКП(б) «Про укрупнення дрібних колгоспів і завдання партійних організацій у цій справі». Внаслідок

цього, замість 1926 сільськогосподарських артільей, утворено 925, з середньою площею ораної землі у 1300 га. Це дало змогу скоротити адміністративно-управлінський апарат на 5318 чоловік і заощадити 1650 тис. трудоднів на рік [10, 184]. Однак, оскільки колгоспи були дрібними, держава не могла здійснити реорганізацію машинно-тракторних станцій і передати техніку колгоспам, що мало б підвищити рівень сільського господарства. Укрупнивши ж дрібні колгоспи, влада могла впливати на них через МТС і здійснювати цю політику через поставку тракторів та інших сільськогосподарських машин.

Таким чином, прийнятий у січні 1948 р. Радою Міністрів Типовий договір, який діяв до 1954 р., регулював економічні відносини між колгоспами та МТС. Після затвердження цього документу, здавалося, що враховано всі моменти у питанні врегулювання зобов'язань між колгоспами та МТС. Однак уникнути проблем не вдалося. Так, за укладання договорів з колгоспами, МТС виходили, як правило, тільки з визначення обсягу робіт, які вони зобов'язувались виконати в колгоспі. МТС-івці часто не знали і не уявляли собі специфіку ділянок, призначених для обробітку, вже хоча б з погляду рельєфу. Інколи МТС відмовлялися від робіт, які були зазначені в договорі, через непридатність виділених колгоспами ділянок для тракторних робіт (горби, дрібні розкидані ділянки). Втім, незважаючи на це, такі договірні відносини допомагали колгоспам і МТС взаємодіяти в правових рамках.

1. Гайдучий П. І., Лобас М. Г. *Відродження МТС (Організація машинно-технологічних станцій в ринкових умовах)*. - К., 1997.
2. Ровчак Л. В. *Машинно-тракторні станції в Україні (50-ті роки): дис. ... канд. іст. наук.* - Донецьк, 2000.
3. Петров В. М. *Історична роль машинно-тракторних станцій та перспективи їх розвитку в Україні // Економіка АПК.* - 2010. - № 2.
4. Голюкова О. М. *Продаж техніки МТС колгоспам: до історії ухвалення рішення // Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки.* - X, 2008. - Вип. 11.
5. *Держархів Житомирської обл. (далі - ДАЖО).* - Р. 895. - Оп. 6. - Спр. 23.
6. ДАЖО. - Р-1150. - Оп. 1- Спр. 41.
7. ДАЖО. - Р-3067. - Оп. 1- Спр. 11.
8. ДАЖО. - Р-895. - Оп. 6. - Спр. 37.
9. ДАЖО. - Р-2622. - Оп. 1- Спр. 1246.
10. Булін Г. П., Іващенко О. М., Матяшук В. О., Москвін П. П. *Нариси історії Житомирської обласної партійної організації.* - К., 1980.

Sydyorov K.S. The economic relations between the MTS and collective farms during the 1950th in the Zhytomyr region. In this papers are examined the economic relationship between collective farms and Mts in the 50th of the XXc. in the Zhytomyr region.

Key words: machine-tractor stations (MTS), farms, a typical contract